

ОПИТУВАННЯ ЖЕРТВ / ОЧЕВИДЦІВ ЗЛОЧИНІВ РФ: ОТРИМАТИ СВІДЧЕННЯ, УНИКНУТИ РЕТРАВМАТИЗАЦІЇ І ДОПОМОГТИ (НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ЦЕНТРУ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ)

УДК 341.3(470+571):341.45:342.843

Сергій АДАМОВИЧ

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна),
e-mail: serhii.adamovych@cnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз специфіки роботи з жертвами та очевидцями карних діянь громадян Російської Федерації на основі досвіду документування, отриманому фахівцями Центру документування та дослідження воєнних злочинів Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автор зосереджує увагу на трьох *ключових завданнях*, які супроводжують опитування: необхідність отримання достовірних свідчень, запобігання ретравматизації респондентів та надання їм необхідної допомоги. Під час підготовки публікації було використано такі *методи*: аналітичний – для аналізу публікацій у засобах масової інформації, звітів правозахисних організацій; інтерв'ювання внутрішньо переміщених осіб; історичний – для зіставлення свідчень очевидців із цілями організаторів злочину агресії та геноцидної політики щодо України.

У статті описано унікальні умови проведення опитувань внутрішньо переміщених осіб у центрах надання адміністративних послуг та шелтерах Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької та Тернопільської областей. Особливу увагу приділено психологічним аспектам роботи з травмованими людьми, етичним принципам документування, міждисциплінарному підходу до фіксації свідчень. Стаття обґрунтовує важливість участі громадських організацій у документуванні міжнародних злочинів поряд із правоохоронними органами та підкреслює значення зібраних свідчень для реалізації права на справедливість і притягнення винних до відповідальності. Окремо в публікації наголошується на необхідності інформування жертв про можливості подання заяв у Європейський суд з прав людини та в Реєстр збитків для України для притягнення винних до відповідальності та можливості отримання відшкодувань за отримані збитки й переслідування.

Ключові слова: міжнародні злочини, документування свідчень, ретравматизація, внутрішньо переміщені особи, опитування жертв, російська агресія в Україні, психологічна підтримка, етика документування, громадські організації, міждисциплінарний підхід, Центр документування та дослідження воєнних злочинів, права людини, геноцид, правосуддя.

Україна – земля порубіжжя і вічної боротьби цивілізацій. Ще живі жертви депортацій 1940-х років, а на Україну нахлинула нова хвиля війни. Неспровокована й жорстока військова агресія Російської Федерації щодо України є унікальною для XXI століття. В останні десятиліття збройні конфлікти у світі значною мірою мали внутрішній характер, міждержавні військові протистояння є боротьбою за ресурси, частина сутичок є проявами діяльності терористичних угруповань. Натомість російська військова агресія в Україні є абсолютно архаїчною війною імперії проти своєї колишньої колонії і руйнує сформовану після Другої світової війни систему міжнародних відносин.

Жорстокість ведення війни з боку росіян зумовлена тим, що поразка Російської Федерації в цій війні буде екзистенційною поразкою останньої імперії в Європі й подальшим її розпадом на окремі національні держави. Російські війська масово вчиняють воєнні злочини, а заяви найвищого керівництва держави-агресорки є свідченням того, що політика цієї країни здійснюється з наміром повністю знищити українців як націю, тобто дії РФ підпадають під визначення геноциду.

У зв'язку з цим після початку широкомасштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 року виникла гостра потреба документувати порушення правил і звичаїв ведення війни росіянами, щоб притягнути до відповідальності винних у воєнних злочинах та геноциді в Україні.

Зазначмо, що в Івано-Франківську область прибула велика кількість внутрішньо переміщених осіб, які були очевидцями / свідками воєнних злочинів. Значна частина з них використовувала область як транзитну для виїзду за кордон, і цінні свідчення могли бути втрачені. І саме тому волонтери Карпатського національного університету імені Василя Стефаника спільно з громадською організацією «Поступовий гурт франківців» 11 березня 2022 року розпочали документування свідчень про воєнні злочини та порушення прав людини [1, с. 106]. Під час документування волонтери застосовували напрацьовані механізми фіксації і всі задокументовані матеріали на початковому етапі передавали прокурорам Офісу Генерального прокурора відповідно до узгодженої процедури згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України [2, с. 8].

На базі напрацювань волонтерської ініціативи 23 серпня 2022 року в Навчально-науковому юридичному інституті Карпатського національного університету імені Василя Стефаника запрацював Центр документування та дослідження воєнних злочинів (далі – Центр). На даний момент за підтримки коаліції

громадських організацій «Україна. П'ята ранку / Ukraine 5 AM Coalition» волонтери Центру зафіксували понад 1200 свідчень очевидців воєнних злочинів росіян, сформували значну колекцію унікальних фото- й відеофайлів. Зібрані матеріали вносяться в спільну базу Ukraine 5 AM Coalition – «I-doc».

Робота волонтерів Центру концентрувалася на надзвичайно важливій темі – опитування жертв і очевидців злочинів Російської Федерації. Ця робота вимагала не лише професіоналізму, але й глибокого розуміння психологічної чи навіть фізичної травмованості опитуваного, емпатичного підходу до респондента та вміння балансувати між трьома критично важливими цілями: отримати достовірні свідчення, уникнути повторної травматизації та надати допомогу.

Опитування відбувалося в унікальних умовах. Спочатку свідчення записували в Центрах надання адміністративних послуг (ЦНАПах), де внутрішньо переміщені особи (ВПО) реєструвалися після переїзду з окупованих чи прифронтових територій.

У цей період біженці особливо потребували допомоги інтерв'юерів. Агресія Росії лише розпочалася, наша держава ще не налагодила механізмів допомоги ВПО та й суспільство загалом перебувало в стані гострого шоку. Українці, які постраждали від російської агресії, прибували в тилловий Івано-Франківськ з мінімальною кількістю речей, незначною кількістю коштів і відсутністю уявлення, що робити далі. Жертви вторгнення були вдячні за інформування про прихисток для переселенців, можливості працевлаштування, контакти людей, котрі приймали у свої домівки, та й загалом логістичну інформацію. Значно пізніше, коли для уточнення даних доводилося повторно телефонувати опитаним, було дуже приємно почути від них слова вдячності за надану під час опитувань часто незначну, але таку потрібну в той момент допомогу.

Жертви та очевидці російських військових злочинів пережили жахливі речі – від обстрілів цивільних об'єктів до катувань, сексуального насильства та втрати близьких. Кожна розмова з такою людиною була не просто збором фактів, це була зустріч із чийось болем, з чиймись спогадами про найстрашніші моменти життя. Завдання ускладнювалося тим, що волонтери повинні були отримати максимально точні та повні свідчення для документування злочинів, але при цьому не посилити травму, яку людина отримала.

У кожного з опитаних був свій поріг травми, хтось плакав від спогадів про обстріл телевежі в Києві, хоча сам перебував у момент ворожої атаки в іншому кінці міста. Натомість свідок з Маріуполя міг спокійно розказувати, як він із сусідами навчився за 5 хвилин між обстрілами закопувати вбиту людину прямо під будинком. Інші люди насамперед розповідали про страждання своїх домашніх улюбленців від російських нападів, а вже в останню чергу ділилися власними болями та стражданнями.

Пізніше, коли з'явилася можливість реєструвати свій статус через Єдиний портал державних послуг «Дія», і переселенці перестали очно відвідувати ЦНАПи, волонтери Центру розпочали поїздки в шелтери, які приймали всіх, хто потребував допомоги. Під час експедицій, за підтримки інших волонтерських організацій, вони привозили для ВПО гуманітарну допомогу, щоб якось підтримати їх.

Загалом опитування були організовані в шелтерах 31 населеного пункту Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Тернопільської областей. Було налагоджено співпрацю зі структурами, де здійснювалася підтримка внутрішньо переміщених осіб, – хабом «Я-Херсон», Благодійним фондом «Карітас УГКЦ», Благодійним фондом «Рокада», центром «Я-Маріуполь». За підтримки цих організацій відбувалися записи свідчень внутрішньо переміщених осіб [5, с. 127].

Опитування передбачає, що респондент має відчувати себе в безпеці – фізично, емоційно та психологічно. Це означає вибір комфортного місця для розмови, забезпечення конфіденційності, можливість зупинити бесіду в будь-який момент. Однак сам факт життя в країні, яка продовжує оборонятися від ворога, не дозволяє повноцінно забезпечити такі умови. Тому відчуття безпеки часто досягалося за рахунок формату спілкування та налагодження емоційного контакту.

Респондента звичайно ж інформували, навіщо ми ставимо питання, як буде використано інформацію, і він підписував дозвіл на використання наданих свідчень. Під час опитування свідки самі обирали, про що говорити і в якому темпі. Були випадки, коли люди починали вести себе дуже емоційно, тоді інтерв'юери пропонували повернутися до розмови пізніше. Траплялися ситуації, коли свідчення давали особи з нестійкою психікою чи дуже похилого віку. Такі дані потребували верифікації з інших джерел, а також знань у сфері психології чи навіть психіатрії.

Утім, ретравматизація у жертв злочинів усе одно відбувалася, бо під час опитування людина знову переживала травматичну подію. Однак завдання інтерв'юерів полягало в тому, щоб максимально мінімізувати повторення цієї травми. Деколи траплялося так, що одну людину випадково опитували двічі, але протягом якось часового інтервалу, і тому свідчення могли мати несуттєві відмінності. Це було результатом природного процесу, коли неважливі деталі в пам'яті зникають, а значущі залишаються або потребують зусиль для збереження. Тому цінним є вчасний запис свідчень про воєнні злочини окупантів.

Під час запису свідчень про російські злочини зазнавали травматичного стресу й інтерв'юери. З історії знаємо, що недотримання законів і звичаїв війни є характерною рисою Російської держави і росіян, однак під час кожного запису масштаби злочинної винахідливості російських військових і державних служ-

бовців вражали свідомість записувачів. Для мінімізації ризиків їх травмування відбувалися контакти з психологами та ретрити для збереження мотивації роботи.

Протягом усього етапу документування доводилося зіштовхуватися з різними підходами щодо того, про що і в яких обсягах опитувати у свідка. Так, для правників важлива лише інформація, яка дозволить притягнути винних до відповідальності, істориків цікавить усе, включно з елементами повсякденності, соціологи працюють за створеними заздалегідь опитувальниками тощо. Вважаємо, що на сьогодні важливо здійснювати документування та дослідження злочинів росіян у симбіозі фахівців різних напрямів. Усі накопичені свідчення дозволять реалізувати право на справедливість і стати превенцією для недопущення порушень міжнародного права в майбутньому.

Важливе значення в розслідуванні воєнних злочинів відіграє організаційно-методична діяльність Офісу Генерального прокурора [7], Національної поліції та інших правоохоронних і судових органів, яка здійснюється разом з міжнародними органами й організаціями, вітчизняними громадськими організаціями. На сьогодні розроблено низку алгоритмів дій з фіксування доказів на місцях учинення воєнних злочинів, оформлення та зберігання матеріалів кримінального провадження, методичні вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій з різними категоріями суб'єктів кримінального провадження в умовах збройної агресії, взаємодії між різними органами та підрозділами [8, с. 688]. На окрему увагу заслуговують розроблені громадськими організаціями опитувальники та алгоритми роботи з потерпілими й свідками воєнних злочинів з метою убезпечення їх від ретравматизації, забезпечення належних заходів безпеки, отримання повної та достовірної інформації, яка може бути використана в ході доказування [3].

Водночас здійснюються спроби обговорити документування злочинів Росії на основі аналізу міждисциплінарних досягнень і залучення міжнародних структур. Так, за ініціативи Центру міської історії у Львові відбуваються масштабні форуми «Найбільш документована війна» та під егідою Української асоціації усної історії проходять із залученням провідних дослідників періодичні конференції «Усна історія у воєнний час». Цінною платформою для обміну знаннями та компетентностями є періодична конференція «Війна, наука та емоції: часові виміри усної історичних джерел».

Крім того, опубліковано свідчення науковців, котрі здійснювали інтерв'ювання жертв війни, що пропонують кращі практики зі збору, збереження й публікації розповідей очевидців і очевидиць війни в умовах, коли ця війна ще триває [6].

Ще одним вагомим аспектом процесу опитування жертв російських злочинів є їх інформування про механізми захисту прав людини та можливості

отримання відшкодувань за отримані збитки й травми (подання заяв у Європейський суд з прав людини та в Реєстр збитків щодо України через вебпортал «Дія»). У цьому напрямі цінними є докладені зусилля французького дослідника й практикуючого адвоката Н. Ліньоля, котрий опублікував адресований жертвам і волонтерам посібник. У ньому об'єднано інформацію щодо компенсацій постраждалим у рамках програм України та Ради Європи [4].

Водночас перманентно поставало питання, чи мають право громадські інституції збирати свідчення злочинів, адже вони не мають повноважень правоохоронних органів щодо проведення оперативно-слідчих та інших дій і не можуть замінити традиційних методів правосуддя. Проте участь правозахисного сегмента громадянського суспільства у справі документування злочинів росіян є важливою, бо саме правозахисні структури мають зазвичай вищий рівень довіри в суспільстві, ніж державні. Крім того, такі організації, збираючи дані та свідчення жертв, поєднують методи психологічної, правової, реабілітаційної підтримки постраждалих.

На сьогодні також не має чіткого алгоритму, як і де будуть зберігатися задокументовані свідчення війни. Крім того, із затягуванням війни в часі зростає «втома від війни» та ймовірність зміни політичної кон'юнктури на користь економічної вигоди від відновлення співпраці з російським агресором, а отже, і небезпека замовчування в майбутньому правди про злочини росіян.

Підсумовуючи, зазначимо, що праця із жертвами та очевидцями злочинів – це глибока людська взаємодія, яка вимагає професіоналізму, чутливості та мужності. Кожне свідчення, яке ми отримуємо – це не лише підстава для відкриття кримінального провадження й надання матеріальної компенсації, а це чиясь історія, біль та надія на правосуддя. Збиранням доказів злочинів росіян ми визнаємо гідність людей, повертаємо їм голос і робимо перший крок до відновлення справедливості. Важливо також, щоб зібрані свідчення були використані для відшкодування збитків і відновлення прав людей, притягнення злочинців до відповідальності, недопущення повторення в майбутньому збройних конфліктів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамович С. Діяльність Центру документування та дослідження воєнних злочинів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятотворення*. Збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Чернігів, 21-22 лютого 2025 р.) / упоряд. та наук. ред. С. Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 105–110.
2. Адамович С. Співпраця правоохоронних органів та громадських організацій в документуванні злочинів рф. *Правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Івано-Франківськ, 21 жовтня 2025 р.). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила, 2025. С. 7–11.

3. Етичний кодекс документатора. *Truth Hounds*. 22.05.2014. URL : <https://truth-hounds.org/document/code/> (дата звернення 17.01.2026).
4. Ліньоль Н. Практичний посібник з компенсації постраждалим від російського вторгнення в Україну. Посібник. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2024. 304 с.
5. Мадрига Т. Б. Єдності сила. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2025. 456 с.
6. Розмови з тими, хто питає про війну / ред. Н. Отріщенко. Львів : Центр міської історії, 2024. 180 с.
7. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: Методичні рекомендації. Київ, 2023. 112 с.
8. Тетерятник Г. К., Бех О. В., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 686–688.

**INTERVIEWING VICTIMS / EYEWITNESSES OF CRIMES COMMITTED
BY THE RUSSIAN FEDERATION: OBTAINING TESTIMONY,
AVOIDING RETRAUMATISATION AND PROVIDING SUPPORT
(BASED ON THE EXPERIENCE OF THE CENTRE
FOR DOCUMENTATION AND RESEARCH ON WAR CRIMES)**

Sergii ADAMOYCH

Doctor of Historical sciences, Professor,
Head of the Department of Theory
and History of State and Law,

Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine),

e-mail: serhii.adamovych@cnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

Abstract. The aim of this study is to analyze the specific nature of working with victims and witnesses of crimes committed by the Russian Federation, based on the experience of documenting war crimes and human rights violations by specialists at the Centre for the Documentation and Research of War Crimes at Vasyl Stefanyk Carpathian National University. The author focuses on three key tasks accompanying the interviews: the need to obtain reliable testimony, preventing the re-traumatization of respondents, and providing them with the necessary assistance. In preparing this publication, an analytical method was used to analyze media reports and reports from human rights organizations; a method of interviewing internally displaced persons; and a historical method to compare eyewitness accounts with the objectives of the organizers of the crime of aggression and the genocidal policy towards Ukraine.

The article describes the unique conditions under which interviews with internally displaced persons were conducted at Administrative Service Centers and shelters in the Ivano-Frankivsk, Lviv, Chernivtsi and Ternopil regions. Particular attention is paid to the psychological aspects of working with traumatized individuals, ethical principles of documentation, and an interdisciplinary approach to recording testimonies. The article substantiates the importance of civil society organizations' participation in documenting international crimes alongside law enforcement agencies and emphasizes the significance of the collected

testimonies for realizing the right to justice and holding the perpetrators accountable. The publication also highlights the need to inform victims about the possibility of submitting applications to the European Court of Human Rights and the Register of Damages for Ukraine in order to hold the perpetrators accountable and to seek compensation for the harm and persecution suffered.

Keywords: international crimes, documentation of testimony, retraumatization, internally displaced persons, victim interviews, russian aggression in Ukraine, psychological support, documentation ethics, civil society organizations, interdisciplinary approach, Centre for the Documentation and Research of War Crimes, human rights, genocide, justice.